

DE KUNST VAN HET OVERLEVEN

DEEL 2

Ellen Drees

In het maartnummer van De Biltse Grift is het eerste deel over de kunst in Berg en Bosch afgedrukt. Dit betrof de keramische muurreliëfs.

Het artikel van vandaag behandelt de gebrandschilderde ramen in de hoofdkapel van het voormalige sanatorium. Over de kapellen en het Kloostergebouw van Berg en Bosch heeft u reeds in het septembernummer van 2001 kunnen lezen. Hierin kwamen vooral de architectuur en de geschiedenis van de gebouwen aan de orde.

Zoals al eerder gezegd wilde professor dr. W. Bronkhorst dat het sanatorium een huiselijke sfeer uitstraalde om het vaak langdurige verblijf van de tuberculosepatiënten in het sanatorium zo aangenaam mogelijk te maken, waardoor het herstel bespoedigd werd. De kunst moest deel uitmaken van de harmonische opzet en stond net als de architectuur onder supervisie van professor Bronkhorst. Zoals Jan van der Heijden in zijn artikel *Beeldende kunst in Berg en Bosch* zegt (zie *De Biltse Grift* nr. 4 pp. 11-16), zocht men naar vormen van volkskunst, simpele en eerlijke kunst die door de katholieke arbeiders begrepen werd. Dus geen moderne fratsen, felle kleuren of opvallende vormgeving.

De gebrandschilderde ramen van Toon (Antonius Cornelis) Ninaber van Eyben passen in deze zienswijze. De basiskleuren van de vierkante of zeshoekige ramen zijn wit, oker, roze, lichtpaars of lichtbruin. De schilderijen zijn over het algemeen in duidelijke contouren aangebracht; sommige afbeeldingen echter zijn wat schetsmatiger van opzet. Het geheel maakt een zeer schilderachtige indruk. De gebrandschilderde ramen zijn door middel van loodstrippen verbonden aan stukken

gekleurd glas en op de kruispunten aan elkaar gesoldeerd.

Het brandschilderen van ramen is zeer arbeidsintensief. Eerst wordt het ontwerp op papier of karton getekend of geschilderd. Vervolgens wordt het glas gesneden. Bij het schilderen wordt eerst de contourlijn aangebracht en op hoge temperatuur in een oven ingebrand. Daarna wordt de textuur aangebracht en ingebrand. De kleuren worden het laatst aangebracht en eveneens ingebrand. Of Ninaber zelf de ontwerpen op het glas geschilderd heeft, is onduidelijk. Ze werden in ieder geval gedeeltelijk uitgevoerd door andere ateliers, onder andere door A.C. Valstar te Bilthoven.

De keuze van de voorstellingen op de ramen is traditioneel, maar toch zeer divers. Het onderwerp varieert van heiligen, bijbelse voorstellingen tot kerkelijke symbolen. Daarnaast spelen vooral in het kloostergebouw symbolen en afbeeldingen uit het leven van Dominicus een belangrijke rol. De door Ninaber gebruikte symboliek sluit nauw aan bij de gebruikelijke symboliek in de christelijke kunst. Bij het 'ontcijferen' van de symboliek is de hulp van professor mr. P. van Dijk onontbeerlijk gebleken.

DE RAMEN IN DE HOOFDKAPEL

Het traditionele karakter van Ninabers werk wordt gelijk duidelijk in de hoofdkapel. Hier treft men afbeeldingen aan die men zou verwachten in een kerk. Aan de zuidzijde van het middenschip zijn de twaalf apostelen afgebeeld (rechts bij het betreden van de kerk door de hoofdingang). De namen van de apostelen zijn bijgeschreven op het gebrandschilderde glas. Daarnaast zijn de meeste apostelen, zoals gewoonlijk in de christelijke kunst, herkenbaar aan de attributen die zij bij zich dragen of die op de achtergrond zijn geschilderd.

De afbeelding van Matthias is gesigneerd 'ninaber 1932'. Matthias is de laatste apostel. Na de dood van Judas Iskariot kozen de apostelen Matthias als zijn opvolger (Hand. I:12-26). Hij heeft diverse apocriefe boeken op zijn naam staan. In het jaar 63 is hij door de heidenen gestenigd en vervolgens met een bijl gedood. De bijl is een

S. Matthias

verwijzing naar zijn marteldood. Matthias maakt, zoals ook een aantal andere apostelen, een zegenend handgebaar. Dit gebaar uit de Romeinse tijd wordt "Mano Pantea" (de hand van de allesomvattende godin) genoemd en na de komst van het Christendom overgenomen door de geestelijken.

Judas Thaddeüs wordt vaak ook als alleen Thaddeüs aangeduid om hem niet te verwarren met de verrader Judas. Hij is hier afgebeeld met een hellebaard, een verwijzing naar zijn gewelddadige dood in het oude Perzië

S. Judas Thaddeüs

(Iran). Voor zover bekend heeft hij geen bijbelboeken geschreven. Toch wordt hij afgebeeld met een boek, in de St. Jan te Den Bosch zelfs met een boekrol. Mogelijk is het een verwijzing naar zijn werk als verkondiger van het christendom.

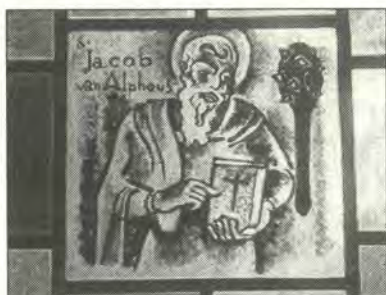
Simon de IJveraar (ook wel Zelotes / de Zeloot) heeft na Christus' dood samen met Judas Thaddeüs door Syrië en Mesopotamië rondgereisd

S. Simon de IJveraar

om het evangelie te verkondigen. Volgens de legende werd hij doormidden gezaagd (een andere vertelt dat hij stierf aan het kruis).

S. Jacob van Alpheus

Jacob van Alpheus, ook wel Jacobus de Mindere, wordt vaak geassocieerd met de door Paulus genoemde 'Jacobus, de broeder des Heren'. Het woord broeder hoeft echter geen familierelatie te betekenen met Christus. De knots is een verwijzing naar zijn dood. Volgens een legende werd hij doodgeslagen met een volderknuppel, een gereedschap gebruikt in de textielfabricage om de stof dichter te maken. Jacob van Alpheus geldt daarom als patroonheilige van hoedenmakers, manufacturiers en aanverwante middeleeuwse gilden. Het boek is mogelijk een verwijzing naar het feit dat hij de eerste bisschop van Jeruzalem was.

S. Thomas

Thomas staat over het algemeen bekend als ongelovige Thomas. Hij wordt meestal jong en baardloos afgebeeld. Zijn bijnaam dankt hij aan het verhaal dat Thomas afwezig was toen Jezus na zijn dood voor het eerst aan zijn discipelen verscheen en hun zijn wonden toonde. Thomas weigerde dit te geloven zolang hij de merktekenen in Christus' handen niet had gezien en de wonden in zijn zij niet had betast. Toen

Christus later verscheen toen Thomas wel aanwezig was, zei hij tegen Thomas de wond in zijn zij te betasten. Op het glas zijn geen attributen geschilderd. Misschien dat de hand in zijn zij een verwijzing is naar het betasten van Christus' wond in zijn zijde.

S. Mattheus

Mattheus wordt beschouwd als de auteur van het eerste boek van het Nieuwe Testament. Het boek en de veer zijn verwijzingen naar dit evangelie. Mattheus was belastingontvanger te Kapernaüm* aan het meer van Genesareth en werd, toen hij voor zijn tolhuis zat, door Christus geroepen hem te volgen. Hij wordt daarom ook vaak met een beurs afgebeeld.

S. Bartholomeus

Behalve zijn naam wordt Bartholomeus niet genoemd in de bijbel. Volgens de overlevering werd hij levend gevild in Armenië of India. De afbeelding toont hoe een lap vel wordt weggesneden.

S. Philippus

Philippus (Filippus) was een van de eersten die door Christus geroepen werd om hem te volgen. Hij wordt vaak afgebeeld met een korte baard om zijn jeugdigheid te tonen. Het kruis is een verwijzing naar zijn reis naar de Scythen om onder hen het evangelie te verspreiden. In Hiërapolis slaagde hij er met behulp van het kruis in een slang of draak uit te drijven die werd aanbeden in de tempel van Mars. Toen het monster tevoorschijn kwam, verspreidde het zo'n stank dat velen stierven. Woedende priesters grepen Filippus en kruisigden hem.

S. Joan

Johannes was Christus' eerstgeroepene. Hij was eveneens visser te Galileï. Hij wordt gezien als de auteur van het vierde boek van het Nieuwe Testament, de Apocalyps of Openbaring.

Johannes zit op een rots en de golven op de achtergrond verwijzen naar het eiland Patmos waar hij zijn geschrift gemaakt zou hebben.

S. Jacob

Jacob ofwel Jakobus de Meerdere wordt hier afgebeeld als pelgrim (breedgerande hoed en schelp) naar Santiago de Compostela, een legende over Jakobus die in de middeleeuwen zijn intrede deed. Voor de oorsprong van de jakobsschelp als insigne op zijn borst bestaan uiteenlopende verklaringen.

Jakobus was visser en de oudere broer van Johannes. Samen met Petrus en Johannes behoorde hij tot Jezus' meest vertrouwde leerlingen. Koning Herodes Agrippa I liet hem omstreeks het jaar 44 oppakken en onthoofden. Ongebruikelijk is dat Jakobus wordt afgebeeld met een speer in plaats van de gebruikelijke pelgrimsstaf.

S. Andries

Andreas was de broer van Petrus en net als hij visser. Hij kwam het eerst in contact met Jezus en bracht vervolgens zijn broer Petrus en tal van anderen in aanraking met Jezus. Hij predikte volgens de legende het evangelie onder de Scythen en werd te Patras (Griekenland) gedood aan een liggend kruis. Een dergelijk kruis wordt daarom 'Andreaskruis' genoemd.

S. Petrus

De afbeelding is vol symboliek. Het schip is een verwijzing naar Petrus' beroep van visser, maar kan tevens gezien worden als het symbool van de kerk. Petrus zou de laatste jaren van zijn leven in Rome doorgebracht hebben en stierf daar omstreeks 65 de marteldood. Hij wordt gezien als de eerste paus van Rome. De kerk en de ring om zijn vinger verwijzen daarnaar. De sleutels zijn een symbool van zijn functie als sleutelbewaarder van de hemel en de hel. De kruisvorm symboliseert het gezag van de kerk.

Aan de noordzijde van het middenschip worden gebeurtenissen uit het leven van Maria en haar zoon afgebeeld. Maria is op het merendeel van de afbeeldingen herkenbaar aan een ster op haar schouder, een verwijzing naar haar titel 'Sterre der Zee'. De verhaallijn is in chronologische volgorde, beginnende bij de conceptie van Jezus en eindigend bij de Kroning van Maria na haar dood.

Annunciatie

Maria, met haar armen gekruist om haar heiligheid te benadrukken krijgt bezoek van de aartsengel Gabriël, die haar verkondigt dat ze zwanger zal worden, een zoon zal baren en hem Jezus zal noemen. De lelie is het symbool van de reinheid van de Maagd Maria. De bloem staat in een vaas wat een verwijzing is naar het voorjaar, de periode dat de aankondiging plaatsvond. Het feest van de Annunciatie wordt gevierd op 25 maart, precies negen maanden voor eerste kerstdag. Vaak wordt bij de Annunciatie ook een duif afgebeeld die afdaalt langs een schuine lichtstraal die Maria's hoofd of borst aanraakt. Dit moet het moment aanduiden

waarop de maagd Maria wordt bevrucht d.w.z. het moment van Christus' menswording door de Heilige Geest die is neergedaald van God.

Visitatie

Vlak na de Annunciatie ging Maria op bezoek bij haar nicht Elisabeth. Zoals ook op de afbeelding is te zien, was het een vreugdevolle ontmoeting. Elisabeth was namelijk zes maanden zwanger na een leven lang onvruchtbaar geweest te zijn. Het kind dat zij zou baren was Johannes de Doper.

Geboorte van Christus

De geboorte van Christus is wellicht één van de bekendste thema's. Maria zit hier op de grond met achter haar Jozef, die een kom vasthoudt. De baby ligt in een rieten mandje dat tegen Maria's benen aanleunt. Ook de traditionele ezel en de os ontbreken niet.

Presentatie in de tempel

Volgens de wetten van Mozes behoorde iedere eerstgeboren zoon aan de Heer toe. Zo'n zoon, in plaats van te worden geofferd zoals bij de heidenen gebruikelijk was, mocht in leven blijven op voorwaarde dat zijn ouders hem vrijkochten door het betalen van vijf shekels aan een daartoe gemachtigd priester. Ook bestond er een Mozaïsch voorschrift dat inhield dat een moeder, na verloop van een zekere periode, moest verschijnen in de tempel (of iemand anders het passende offer moest brengen in haar plaats), om gereinigd te worden. Het was de gewoonte om deze twee ceremoniën tezelfdertijd te doen plaats vinden.

Tijdens het bezoek van Maria, Jozef en hun kind aan de tempel waren ook Hanna aanwezig en Simeon, een vroom man aan wie was geopenbaard dat hij niet zou sterven voordat hij de Messias had gezien. Achter Simeon staat Hanna, een profetes, die normaliter wordt afgebeeld als een oudere vrouw. De duif (meestal een paartje duiven) is een verwijzing naar het reinigingsritueel.

Twaalfjarige Jezus in de tempel

Het volgende raam toont de twaalfjarige Jezus in de tempel van Salomo. Na een bezoek met zijn ouders aan Jeruzalem voor het paasfeest was Jezus achtergebleven. Toen de ouders terugkwamen om hem te zoeken vonden zij hem in de tempel, in debat verwickeld met joodse schriftgeleerden. Een van hen heeft een boekrol in zijn hand, een verwijzing naar het oude testament.

Jezus in Getsemane

De afbeelding verhaalt hoe Christus zich kort voor zijn gevangenneming terugtrok op de Olijfberg om te bidden. Hier voltrok zich de strijd tussen zijn menselijke kant, die vreesde voor het lijden dat hem weldra te wachten stond en zijn goddelijke kant die hem kracht schonk. Hij sprak daarbij de volgende woorden: „Mijn Vader, indien het mogelijk is, laat deze beker Mij voorbijgaan; doch niet gelijk Ik wil, maar gelijk Gij wilt.” Op de voorgrond de slapende Petrus, Jacobus en Johannes die Christus meegenomen had naar de hof.

Geseling van Christus

Vlak voordat Christus naar zijn kruis geleid werd, werd hij geselsd op bevel van Pontius Pilatus, de gouverneur van Judea. Christus is hier op de gebruikelijke manier met de pols vastgebonden aan een zuil. Vaak zijn het twee of drie soldaten die de geseling toepassen.

Doornenkroning

De geboeide Christus heeft hier inmiddels de doornenkrans opgekregen, een doek als mantel en een rietstengel als scepter in zijn handen als onderdeel van de bespottung door Romeinse soldaten.

Kruisdraging

Op de volgende afbeelding zien we hoe Christus gebukt gaat onder de last van het kruis. Na zijn geseling en bespottung moest Christus

de weg afleggen van het huis van Pontius Pilatus naar de vlakte van Golgota, waar hij werd gekruisigd.

Kruisiging

De dood van Christus aan het kruis is de belangrijkste uitbeelding in de Christelijke kunst. Op het vaandel de tekst Jezus Nazareus Rex Judeorum (Jezus van Nazareth, koning van de Joden)

Opstanding

Op de derde dag na zijn dood verrees Christus uit de dood. Op deze

afbeelding zien we Jezus opstijgen uit zijn grafombe met naast hem een wolkje. Op de achtergrond het veld waar de kruisen opgesteld stonden. In zijn hand houdt Jezus de banier van de Opstanding. Hierop staat de tekst Agnus Dei, dat Lam Gods betekent. Deze titel had Johannes de Doper aan Christus gegeven.

Jezus Hemelvaart

Jezus heeft plaatsgenomen op het wolkje dat hem naar de hemel voert. De Hemelvaart van Jezus vond plaats op de Olijfberg, veertig dagen na de Opstanding en in het bijzijn van zijn apostelen.

Uitstorting van de Heilige Geest

De Uitstorting van de Heilige Geest vond tien

dagen na Jezus' Hemelvaart plaats. De twaalf apostelen waren inmiddels teruggekeerd naar Jeruzalem en waren bijeen voor het joodse Pinksterfeest toen zij plotseling een geluid uit de hemel hoorden komen als van een geweldige windvlaag. Er vertoonden zich aan hen tongen van vuur die zich op ieder van hen zette en allen werden vervuld met de Heilige Geest. Temidden van de apostelen staat Maria. Zij personifieert de kerk. Boven hen zweeft de duif van de Heilige Geest. Dit thema is verrassend weinig uitgebeeld in de Christelijke kunst terwijl

het toch een belangrijk thema in het Christendom vormt, namelijk de geboorte van de Kerk.

Assumptie

Over de dood en de daaropvolgende Hemelvaart van Maria wordt niet in de bijbel verteld, maar in *Legenda aurea* uit de dertiende eeuw, een periode dat de Mariadevotie haar hoogtepunt bereikte. Maria wordt begeleid

door twee engelen, waarvan de rechter engel op een bazuin blaast.

Kroning van Maria

De Kroning van Maria toont Maria zittend naast Christus die haar een kroon opzet. Zij is 'Regina Coeli' geworden, koningin van de hemel. De hoofdfiguren worden geflankeerd door engelen met bazuinen.

In een volgend nummer van De Biltse Grift worden de ramen in de Zusterkapel getoond.

SCHC: EEN BILTHOVENSE VERENIGING !?

Frans Nas

Het onlangs gepubliceerde overzicht van het verenigingsleven in de (oude) gemeente De Bilt heeft geen hoog Bilthoven-gehalte.¹ Daarvoor zijn wel verklaringen te vinden. Zo is Bilthoven amper een eeuw oud en de plaats heeft nooit een dorpsstructuur gekend van waaruit gemakkelijker verenigingen ontstaan. Daarnaast waren veel inwoners al snel geneigd zich aan te sluiten bij een reeds bestaande club in De Bilt.

Enkele voetbalverenigingen ontplooiden hun eerste activiteiten op Bilthovens 'grondgebied', maar verhuisden langzaam in de richting De Bilt. Een ijsvereniging verhuisde ook zuidwaarts met medeneming van haar typische Bilthovense naam.

Toch is er een Bilthovense vereniging die over enkele jaren haar 100-jarig bestaan gaat vieren. Het is de 'Stichtsche Cricket- & Hockeyclub', of SC.& HC., in het dagelijks spraakgebruik SCHC.

Geboren en getogen in Bilthoven? Als tweejarige hockeyclub verhuisd van Utrecht naar Bilthoven, maar daar uitgegroeid tot een der grootste hockeyverenigingen van Nederland, met een cricketafdeling. Over deze bijna-honderdjarige een beknopte geschiedenis, met wat meer over toen en wat minder over nu.